

Małgorzata Lubecka

POZORNA „ODWILŻ” W STOSUNKACH PAŃSTWO-KOŚCIÓŁ NA PRZYKŁADZIE POWIATU OSTROŁĘCKIEGO

Początek 1956 roku przyniósł pierwsze zwiastuny zbliżającej się odwilży politycznej. Zaczęła się w ZSRR, ale jej reperkusje były widoczne także w Polsce. Śmierć Stalina, referat Nikity Chruszczowa na XX Zjeździe KPZR i wreszcie śmierć Bieruta przyczyniły się do zmian politycznych w kraju¹. Odejście człowieka, którego Prymas utożsamiał z prześladowaniem Kościoła² zaskoczyła władze partyjno-państwowe. Z ich inicjatywy, w dzień pogrzebu Bieruta, w każdym kościele w kraju rozległy się dzwony. Również proboszcz w Ostrołęce otrzymał od bpa Falkowskiego polecenie, by w „dzień pogrzebu, w piątek dzwonić 10

* doktorantka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

¹ *Represje wobec duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, pod red. A. Grzeškowiak, Lublin 2004, s. 44-45; J. Doppke, *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998, s. 42.

² W swoich zapiskach, w dzień śmierci Bieruta, Prymas zanotował: „Bóg położył kres człowiekowi (...), który miał odwagę pierwszy i jedyny z dotychczasowych władców Polski zorganizować walkę polityczną i państwową z Kościołem. To straszna odwaga!(...) Z jego imieniem będą związane, odtąd w dziejach Narodu i Kościoła te straszne krzywdy, które zostały wyrządzone kościołowi”.- S. Wyszyński, *Zapiski więzienne*, Bydgoszcz 1990, s. 223; Por. Z. Pawłowicz, *Kościół i państwo w PRL 1944-1989*, Gdańsk 2004, s. 173.

minut między godziną 13 a 13.30”³. Liberalizacji życia w początkowej fazie „odwilży” nie objęła jednak Kościoła. Walka frakcyjna w PZPR spowodowała, że problem wzajemnych relacji odszedł na dalszy plan. Działo się tak i dlatego, że obie frakcje opowiadały się za utrzymaniem dotychczasowej polityki wyznaniowej. Kierownictwo partii głosiło co prawda konieczność przestrzegania praworządności, ale nie odnosiło się to do stosunków z Kościołem. Tymczasem wierni wykorzystując złagodzenie terroru rozpoczęli „walkę” z ateizacją państwa. Mnożyły się petycje do władz z żądaniem powrotu religii do szkół, uwolnienia Prymasa i reszty przetrzymywanych w więzieniach biskupów⁴. Także biskupi utrzymywali stały kontakt z władzami państwowymi. W czasie spotkań powracały wciąż te same, nurtujące tematy, tj. kwestia rekolekcji, sal katechetycznych oraz konieczność powrotu religii do szkół⁵. Warto nadmienić jednak, że księżą często sami nakłaniali społeczeństwo do pisania listów do Rady Państwa z prośbą o uwolnienie Prymasa. Uważali bowiem, że „im więcej tych listów będzie od różnych ludzi, tym większa gwarancja, że będą musieli się dostosować do woli społeczeństwa”⁶. W wielu miejscach „kler skrupulatnie przygotowuje społeczeństwo do ewentualnej interwencji na rzecz uwolnienia Wyszyńskiego oraz poparcie dla kleru o wywalczenie większych swobód dla Kościoła”⁷. Duże oddziaływanie duchowieństwa zaobserwowano w parafii Rzekuń. W czasie wizytacji biskupiej wśród lokalnej społeczności zrodził się pomysł skierowania do organów państwa

³ Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej: ADE), Konferencje Episkopatu Polski 1950-1960 (dalej: KEP 1950-1960), Telegram bpa Choromańskiego do bpa Falkowskiego z dnia 15 III 1956 r. (akta nieuporządkowane).

⁴ J. Żaryn, *Kościół w Polsce w latach przełomu (1953-1958)*, Warszawa 2000, s. 28. Warto zauważyć, że w skargach rodziców często wymieniano argument, iż nauka religii wpływa na właściwą postawę moralną młodzieży. Ponadto często też przypominali, że szkołę wybudowali okoliczni mieszkańcy i dlatego to oni powinni decydować o sposobie nauczania. - Por. H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1997, s. 185.

⁵ Ibidem, s. 183.

⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), sygn. 00170/54, r. 4, Notatka z odbytego spotkania z inf. „Ostrowską” w dniu 7 V 1956 r., s. 67.

⁷ Ibidem, sygn. 1583/193, Notatka o przejawach wrogiej działalności i pracy aparatu bezpieczeństwa w II kwartale 1956 r., s. 59.

petycji „w sprawie przywrócenia Prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu uprzednio zajmowanego stanowiska”⁸. Władze z niepokojem obserwowały wpływ duchowieństwa na społeczeństwo, a przede wszystkim młodzież. Według władz ich celem było „zorganizowanie dla młodzieży atrakcyjnego życia (wycieczki, zabawy, itd.)”⁹ po to, by zachęcić ich do udziału w życiu religijnym. Z drugiej zaś strony „kler w perfidny sposób szykanuje rodziców za nieposyłanie dzieci na naukę religii (osobiście wzywają na rozmowy, względnie listownie oraz wykorzystują ambonę)”¹⁰. Ponadto poszczególne kurie, w tym łomżyńska „wzmogły szykany w stosunku do postępowych księży, aby w ten sposób móc bardziej utrzymać dyscyplinę wśród księży i skuteczniej realizować swoje zamiary”¹¹. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywano w niedociągnięciach instytucji państwowych, w oparciu o które „kler urabia i kształtuje opinię ludzi (...) Wykorzystywana jest dosłownie każda sposobność do podważania w masach autorytetu władz państwowych, terenowych do podburzania przeciwko władzy”¹². Stąd, ich zdaniem, należało nadal likwidować wszelkie formy wrogiej działalności duchownych. Wciąż podejmować zdecydowane kroki, aby pozyskać lojalnych księży, tym samym rozbijając ich jedność¹³. Ponadto władza widziała konieczność zwiększenia oddziaływania nauczycieli na kształtowanie światopoglądu uczniów¹⁴. W związku z powyższym należało ich właściwie przygotować „od strony ideologicznej”¹⁵, tak by „prace

⁸ *Biskupi diecezji łomżyńskiej. Działalność społeczna, polityczna, religijna*, pod red. T. Kowalewskiego i J. Łupińskiego, Łomża 2005, s. 66; K. Sychowicz, „*Ziemia Łomżyńska*” i jej mieszkańcy w latach 1944-1956, Łomża 2005, s. 120.

⁹ AIPN, sygn. 1583/193, Notatka o przejawach działalności i pracy aparatu bezpieczeństwa w II kwartale 1956 r., s. 58.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, s. 59

¹² AIPN, sygn. 0445/103, Działalność reakcyjnej części kleru oraz elementów klerikalnych, s. 460.

¹³ Ibidem, Zadania dla Organów Bezpieczeństwa w walce z wrogą działalnością kleru [Stan na dzień 2 VI 1956 r.], s. 268.

¹⁴ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), KC PZPR, sygn. 237/XVII-318, Informacja o przebiegu rekolekcji w szkołach w 1956 r., s. 38.

¹⁵ Ibidem, s. 33.

wychowawcze organizowane przez szkoły (...) uczynić ogniwem długofalowej działalności światopoglądowej”¹⁶. Poza tym funkcjonariusze partyjni widzieli konieczność większego zaangażowania pedagogów w działalność partii. W protokole z Plenum KC PZPR w Ostrołęce, kierownik Wydziału Oświaty zauważył, że „na terenie powiatu jest ponad 500 osób, lecz mało jeszcze jest członków i kandydatów partii. Nie wszyscy nauczyciele doceniają dobrze sprawę światopoglądu, mimo, że nauczają w szkole, to jednak sami- po cichu- idą do kościoła i to psuje całą sprawę”¹⁷. Ponadto zdecydowano, że należy „wyjaśnić nauczycielom, rodzicom i młodzieży prawidłowe rozumienie Konstytucji w sprawie wolności sumienia i wyznania (...) przewyciężyć występującą wciąż jeszcze bierność części członków partii i bezpartyjnych nauczycieli w sprawach światopoglądowych. Fakty terroru religijnego winny być stanowczo odpierane”¹⁸.

Doskonałym polem rywalizacji aparatu państwa z Kościołem były rekolekcje wielkopostne. Obie strony próbowały przy pomocy różnych metod przyciągnąć do siebie młodzież. Znowu również nie obyło się bez zgrzytów. Jak w roku ubiegłym nauczyciele mieli obowiązek zorganizować antyrekolekcyjne zajęcia, aby odciągnąć dzieci od Kościoła. To powodowało, że na lekcje przychodziło zaledwie część uczniów. Natomiast nadgorliwi nauczyciele, którzy próbowali zmusić ich do uczestnictwa w zajęciach szkolnych tracili zaufanie nie tylko dzieci, ale też rodziców¹⁹. Jednak młodzież i z tej sytuacji znalazła wyjście. Znaczna jej część „wysłuchała nauk rekolekcyjnych w godzinach popołudniowych lub rannych, przed oficjalnym terminem rekolekcji, a młodzież, która uczestniczyła w rekolekcjach w dni na nie przeznaczone, starała się pogodzić obecność w szkole z obecnością w kościele, uczestnicząc w ważniejszych zajęciach szkolnych i w zajęciach orga-

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Archiwum Państwowe miasta stołecznego Warszawy (dalej: APW), Oddział w Otwocku (dalej: Oddz. w Otwocku), KP PZPR w Ostrołęce, sygn. 20, Protokół z Plenum KC PZPR w Ostrołęce z dnia 26 III 1956 r., s. 27.

¹⁸ Ibidem, Warszawski Komitet Wojewódzki PZPR (dalej: WKW PZPR), sygn. 362, Instrukcja Wydziału Propagandy dla egzekutywy Komitetu Powiatowego PZPR w Ostrołęce z dnia 18 II 1956 r., s. 75.

¹⁹ H. Konopka, op. cit., s. 188.

nizowanych przez kler²⁰. Wydział Oświaty widział niedociągnięcia szkół w organizacji atrakcyjnych zajęć podczas rekolekcji. Przyczyn jednak szukał w nieumiejętności ich organizowania, gdyż „nauczycielom znacznie wygodniej i łatwiej prowadzić lekcje, niż „wymyślać” zajęcia pozalekcyjne, których wielu nauczycieli realizować nie potrafi, a przy tym rodzice traktują często zajęcia pozalekcyjne, jako marnotrawienie czasu dziecka²¹. Stąd zdarzały się wypadki, takie jak w dekanacie ostrołęckim, że rodzice zabierali dzieci z zajęć pozalekcyjnych i posyłali je do kościoła²². Ponadto nauczyciele, zdaniem władz oświatowych, „niedostatecznie wykorzystali w pracy wychowawczej aktywności uczniów, a nawet nie zapewniają im niekiedy koniecznej opieki przed napastliwością ministrantów, co doprowadziło do powstania niebezpiecznego podziału na młodzież wierzącą i niewierzącą”²³. Natomiast duchowieństwo w „akcji rekolekcyjnej”, wzorem lat ubiegłych, mobilizowało rodziców podając z ambon informacje o terminie rekolekcji. Do agitacji rodziców wykorzystywali także wizyty duszpasterzy podczas tzw. kolendy. Zaobserwowano również nowe formy oddziaływania na młodzież, jak: „rekolekcje młodzieży wespół z rodzicami, na których matki przystępowały do komunii wraz z dziećmi, dowożenie dzieci przez rodziców furmankami do kościoła z odległych wsi”²⁴. Znacznie rzadsze, w stosunku do lat ubiegłych, były próby bezpośredniego kontaktowania się kleru ze szkołami. Ograniczały się w zasadzie do pisemnych zawiadomień o rekolekcjach przesyłanych przez niektórych proboszczów dyrektorom szkół. Mimo to zdarzały się przypadki osobistych interwencji księży w szkołach. Analogiczną sytuację odnotowano w Czerwinie, gdzie miejscowy duszpasterz prosił dyrektora szkoły, by wysłał młodzież na rekolekcje²⁵. Niestety jego obecność nie wpłynęła na poprawę frekwencji w czasie rekolekcji, po-

²⁰ AAN, KC PZPR, sygn. 237/XVII-318, Informacje o przebiegu rekolekcji w szkołach w 1956 r., s. 34.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem. s. 37.

²⁴ Ibidem, s. 35-36.

²⁵ Ibidem, s. 36.

nieważ w zajęciach szkolnych uczestniczyło 80% dzieci. W związku z powyższym „ograniczył się jedynie do przeprowadzenia spowiedzi dla kilkoro dzieci”²⁶. Podobne zdarzenia pojawiły się w innych miejscach powiatu ostrołęckiego. W Dąbrówce *dobrze postawiona praca z młodzieżą przez nauczycielstwo w szkole podstawowej w Dąbrówce przyczyniła się do zrezygnowania przez ks. Napiórkowskiego z prowadzenia nauki religii w kościele. W podobny sposób postąpiono w Nowej Wsi (...) gdzie kler nie jest w stanie zapewnić sobie frekwencji dzieci na nauce religii*²⁷. Świadczyło to niestety, że księża nie zawsze potrafili przyciągnąć do siebie najmłodszych parafian. Stąd też czasami chwytały się metod sprzecznych z obowiązującą wówczas konstytucją PRL. Narazali się tym samym na kontrakcję organów państwowych. W jednej z notatek Urzędu do Spraw Wyznań znalazł się zapis krytykujący postawę jednego z ostrołęckich duszpasterzy, ks. Stanisława Rogowskiego, który: „w swej gorliwej pracy nad pozyskaniem młodzieży przyszedł do Państwowego Domu Dziecka, gdzie w sposób arogancki obszedł się z kierownictwem domu zarzucając mu zatrzymywanie dzieci i niedopuszczanie na naukę religii”²⁸. Oczywiście spotkała go za to „kara”. Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Ostrołęce wezwało „nielojalnego” księdza na rozmowę, w której wykazano „niewłaściwe postępowanie w stosunku do kierowniczk PDD i usiłowanie zabrania siłą dzieci z ulicy do kościołów”²⁹. W konsekwencji odebrano mu prawo nauczania religii w szkole³⁰. Restrykcje władz nie zniechęciły pozostałych księży powiatu do działalności na rzecz nauczania religii. W sali parafialnej w Ostrołęce powstał nawet komitet nauczania tego przedmiotu, założony przez tamtejszych duchownych. UB zanotowało, że „ogółem w godzinach wieczornych uczęszcza na naukę religii 300 uczniów i uczennic ze szkoły średniej i Gimnazjum Pedagogicznego”³¹.

²⁶ AAN, Urząd do Spraw Wyznań (dalej: UdSW), sygn. 47/580, Notatka z oddziaływania kleru na młodzież z 19 V 1956 r., s. 6.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ AIPN, sygn. 01283/639, Charakterystyczne fakty i zmiany w sytuacji politycznej na

W II połowie 1956 roku nastąpiło znaczne ożywienie działalności kierownictwa Kościoła, co miało ścisły związek z przemianami społeczno-politycznymi w kraju, a przede wszystkim z wydarzeniami w Poznaniu. Te ostatnie pociągnęły za sobą zmiany w kierownictwie partii i rządu. Strajkujący robotnicy publicznie domagali się między innymi powrotu religii do szkół publicznych i zaniechania walki z Kościołem³². Również przygotowany przez więzionego Prymasa program uroczystości na Jasnej Górze został odczytany przez władzę jako podjęcie „zdecydowanej, długofalowej ofensywy klerykalnej we wszystkich dziedzinach życia”³³. Dnia 16 maja 1956 roku hierarcha napisał tekst odnowionych Ślubów Jasnogórskich. Ich złożenie nastąpiło w uroczystość Matki Bożej Jasnogórskiej, dnia 26 sierpnia tego roku i stało się przełomowym wydarzeniem w życiu Kościoła³⁴. Władze utrzymywały, że uroczystości, które zgromadziły setki wiernych, miały pokazać, że Polska znajduje się w takiej samej sytuacji jak przed laty w okresie najazdu szwedzkiego i tylko „kler i kościół może ją uratować od zalewu herezji”³⁵. Faktycznie jednak uroczystości jasnogórskie wywarły poważny wpływ na zmieniającą się sytuację Kościoła katolickiego i przejście władz do defensywy³⁶. Świadczy o tym chociażby ich zgoda, by biskupi Klepacz i Choromański odwiedzili i zrelacjonowali Prymasowi przebieg uroczystości w Częstochowie. Niestety, nawet najsilniejsze wrażenia, nawet jeśli dawały do myślenia, nie były w stanie zmienić obowiązującej w dalszym ciągu represyjnej polityki wyznaniowej. Jakże ironicznie w kontekście dotychczasowych relacji brzmiała

odcinku kleru katolickiego z terenu diecezji łomżyńskiej, s. 46.

³² J. R. Nowak, *Walka z Kościołem wczoraj i dziś*, Szczecinek 1999, s. 198.

³³ Ibidem, sygn. 01521/1782, Działalność ideologiczno-polityczna hierarchii i kleru kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w latach 1944-1984, s. 174.

³⁴ P. Kądziała, *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1965*, Wrocław 1990, s. 51; H. Kopnka, *Religia w szkołach...*, s. 177; A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s. 41; J. Zbudniewek, *Prawodawstwo i praktyka władz centralnych i terenowych PRL w zakresie kultu religijnego*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1994, nr 1, s. 109-110.

³⁵ AIPN, sygn. 1583/193, Notatka o przejawach wrogiej działalności w kraju i pracy aparatu bezpieczeństwa [Stan na dzień 2 V 1956 r.], s. 29.

³⁶ Z. Pawłowicz, op. cit., s. 177.

wypowiedź Cyrankiewicza z sierpnia 1956 roku, określająca stosunki z Kościołem : „w Polsce stosunki między Kościołem a Państwem układają się na zasadzie całkowitej wolności sumienia, poszanowania wierzeń ludności, swobody praktyk religijnych, z drugiej strony także na zasadzie nie mieszania się Kościoła w sprawy polityczne”³⁷.

Złagodzenie nacisku na Kościół nastąpiło dopiero po obradach VIII Plenum KC PZPR³⁸, na którym wybrano I sekretarzem Władysława Gomułkę. Z nową ekipą społeczeństwo wiązało wielkie nadzieje zliberalizowania polityki państwa³⁹. Gomułka przede wszystkim pragnął umocnienia swojej pozycji. Do tego celu zamierzał wykorzystać Kościół i jego niebywały wpływ na społeczeństwo. Jednak, by plany zrealizować w pełni należało wcześniej uporządkować wzajemne relacje⁴⁰. Dla wiernych pewnym symbolem tych stosunków był więziony Prymas⁴¹. Stąd sprawą oczywistą stało się jego natychmiastowe uwolnienie. W kręgach partyjnych i nie tylko powszechne było przekonanie, że Gomułka, komunista i przeciwnik kleru „dla pozyskania sobie społeczeństwa i dla zdobycia popularności zwolni prymasa”⁴². Zrobił to mimo, iż krytykował dotychczasową jego działalność, ponieważ według niego „przynosiła szkodę Państwu, prowadziła do zaognienia stosunków, wywoływała rozterkę duchową wśród duchowieństwa i wiernych”⁴³. Zresztą uwolnienia hierarchy domagały się wszystkie

³⁷ *Kościół katolicki w Polsce 1954-1957, fakty i dokumenty*, oprac. A. Wasung, Fryburg 1958, s. 17.

³⁸ VIII Plenum KC PZPR obradowało w dniach 19-21 października 1956 roku.

³⁹ J. Doppke, op. cit., s. 42. Warto nadmienić, że Gomułka nie otrzymał akceptacji Moskwy na stanowisko I sekretarza i to spowodowało ich nieoczekiwaną wizytę w Warszawie. Jednakże jego zapewnienia o kontynuowaniu dotychczasowej polityki zadowolili delegację radziecką, która szybko wróciła do ZSRR.- J. Żaryn, *Kościół w Polsce w latach przełomu...*, s. 27; Por. A. Nowicz, *Stosunki Kościół- Państwo w Polsce 1944-1956 (szkice zagadnieniowe)*, Poznań 1984, s. 53.

⁴⁰ A. Nowicz, op. cit., s. 54; H Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990*, Warszawa 2000, s. 145.

⁴¹ J. Eisler, R. Kupiecki, *Na zakręcie historii - rok 1956*, Warszawa 1992, s. 43.

⁴² AIPN, sygn. 00170/54, t. 4, Notatka z odbytego spotkania z inf. „Ostrowską” w dniu 25 X 1956 r., s. 170. Zob. także J. Eisler, R. Kupiecki, op. cit., s. 45.

⁴³ AIPN, sygn. 0445/43, t. 2, List sekretarza Rady Państwa do ks. Zdzisława Golińskiego, bpa częstochowskiego z dnia 24.08.1956 r., s. 11.

środowiska w kraju⁴⁴. Zdawał sobie sprawę Gomułka, że Polacy staną wokół Prymasa, a nie partii⁴⁵. Stąd, by zjednać sobie ten religijny naród wysłał na rozmowy pojednawcze z osadzonym dwóch zaufanych ludzi⁴⁶. To oni także w trakcie spotkania prosili duchownego o powrót do Warszawy i objęcie dotychczasowego stanowiska⁴⁷. Prymas jednak swój przyjazd uzależniał od spełnienia przez władzę kilku ważnych postulatów. Należało do nich: zniesienie dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych z 1953 r., wznowienie prac Komisji Mieszanej, umożliwienie powrotu biskupom usuniętym z ich diecezji, przywrócenie wydawania prasy katolickiej⁴⁸. W zamian za spełnienie tych postulatów Prymas zgodził się poprzeć ekipę Gomułki⁴⁹. Nowy sekretarz zaakceptował warunki Wyszyńskiego, chociaż potem wprowadzano je w życie z pewnym oporem⁵⁰. Wreszcie dnia 29 października 1956 roku hierarcha opuszcza Komańczę i przyjeżdża do Warszawy. Zgodnie z ustaleniami wznowiła obrady Komisja Wspólna, wszyscy biskupi (oprócz Kaczmarka) wrócili do swoich poprzednich diecezji, a władza cofnęła lutowy dekret z 1953 roku⁵¹. Zdawało się wówczas, że istnieje realna szansa ułożenia na dłużej pokojowego *modus vivendi* między państwem a Kościołem. Niestety, szybko historia zweryfikuje te nadzieje. Późniejsze wystąpie-

⁴⁴ Z. Zieliński, *Kościół w Polsce 1944-2002*, Radom 2003, s. 116.

⁴⁵ AIPN, sygn. 00170/54, t. 4, Notatka z odbytego spotkania z inf. „Ostrowska” w dniu 25 X 1956 r., s. 170.

⁴⁶ Do Komańczy na rozmowy z Prymasem zostali oddelegowani: Zenon Kliszko i Władysław Bienkowski. Oświadczyli wówczas, że przybywają „z ramienia towarzysza Wiesława, dla przedłużenia pewnych spraw do rozważenia. Nowy Sekretarz PZPR stoi na stanowisku, że konieczny jest jak najszybszy powrót Prymasa do Warszawy i objęcie urzędowania”. - S. Wyszyński, op. cit., s. 253.

⁴⁷ J. R. Nowak, op. cit., s. 199; Z. Zieliński, op. cit., s. 126.

⁴⁸ P. Kądziela, op. cit., s. 52; A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce...*, s. 44; Por. J. Doppke, op. cit., s. 42-43; S. Bobowski, *Stosunki państwo-Kościół w latach 1945-1965*, Warszawa 1986, s. 29.

⁴⁹ A. i A. Anusz, *Samotni wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Warszawa 1994, 33; Por. J. Doppke, op. cit., s. 42-43; *Stosunki między władzą państwową a Kościołem katolickim w Polsce powojennej (1944-1989)*, pod red. W. Ważniewskiego, Siedlce 1997, s. 49.

⁵⁰ A. Nowicz, op. cit., s. 55.

⁵¹ J. Żaryn, *Kościół w Polsce w latach przełomu...*, s. 28.

nia przedstawiciele władz jaskrawo dawały temu wyraz. Uzależniali bowiem przestrzeganie wprowadzonych, a w wcześniej uzgodnionych, postulatów od pozytywnej postawy Kościoła wobec państwa⁵². Co ciekawe – to władza – daleka od obiektywizmu, decydować miała czy owa postawa jest właściwa. I co najważniejsze – ten „swoisty kontrakt” zobowiązywał tylko jedną stronę czyli duchowieństwo.

Po powrocie Wyszyńskiego do Warszawy nastąpiła „wzmóŜona aktywność Kościoła (...) na odcinku działalności społeczno-politycznej, charytatywnej, religijnej”⁵³. Niemal natychmiast „niepoŜądane” dla władzy ludowej zmiany wprowadził sam Prymas. Przywrócił wówczas wszystkich duchownych, którzy zostali usunięci z zajmowanych stanowisk, a byli znani z nieugiętej postawy wobec funkcjonariuszy państwa. Władza także zaobserwowała nasiloną krytykę księŜy postępowych. „Organizuje się przeciwko nim opinię publiczną, usuwa się ich z parafii lub przesuwają się ich na mniej intratne parafie”⁵⁴. Analogiczną sytuację dostrzegano także w szkołach, w których duchowieństwo „szczuje przeciwko postępowym nauczycielom, wyrzuca ich ze szkół itp., przy tym robi się to rzekomo w interesie wiernych”⁵⁵. To zapewne rodziło w oczach władz konieczność wzmóŜonej opieki „uciskanych” przez Kościół. Tą otoczono proboszcza Troszyna, księŜdzę postępowego. Udzielono mu nawet 70% środków na budowę nowego kościoła parafialnego. W konsekwencji przy współdziałaniu parafian powstała piękna świątynia. Inicjatywa proboszcza zbliŜyła do niego dotychczasowych parafialnych sceptyków⁵⁶.

W listopadzie 1956 roku wznowiła obrady Komisja Wspólna⁵⁷. W ciągu miesiąca przeanalizowała główne problemy we wzajemnych rela-

⁵² A, Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2006, s. 110.

⁵³ AIPN, sygn. 0445/103, Działalność reakcyjnej części kleru oraz elementów klerykalnych, s. 466.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem, s. 467.

⁵⁶ ADŁ, Akta parafii Troszyn, Wycinek ze „Słowa Powszechnego” z 7-8 września 1956 r., nr 214, s. IV (akta nieuporządkowane).

⁵⁷ Komisja Wspólna zastąpiła dotychczasową Komisję Mieszaną, której działalność całkowicie załamała się z chwilą aresztowania Prymasa Wyszyńskiego. Ze strony

cjach. Dnia 8 grudnia ukazał się komunikat będący podsumowaniem dotychczasowych ustaleń i ogłoszono tzw. „małe porozumienie”⁵⁸. Na jego mocy strona rządowa podkreśliła „gotowość usunięcia przeszkód, jakie występowały w poprzednim okresie realizacji zasady pełnej swobody życia religijnego”⁵⁹. Episkopat zaś popierał przemiany w życiu publicznym „zmierające do umocnienia i rozwoju Polski Ludowej, do skupienia wysiłków wszystkich obywateli w zgodnej pracy dla dobra kraju, sumienne go przestrzegania praw Polski Ludowej i wykonywania przez obywateli obowiązków wobec państwa”⁶⁰. Ponadto strona rządowa zgodziła się zmienić dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych, zagwarantowała nauczanie religii w szkole jako przedmiotu nadobowiązkowego, uzgodniła zasady opieki duszpasterskiej w szpitalach i więzieniach, ustaliła powrót zakonnic i księży przymusowo wysiedlonych do swoich parafii. Niestety po podpisaniu tego dokumentu posiedzenia Komisji Wspólnej odbywały się nieregularnie⁶¹. Zauważyć wszakże należy, że nowa umowa nie dawała Kościołowi pełnej swobody działania, ale prawnie regulowała jego położenie. Poza tym nie wymagała, jak wcześniej, od duchownych żadnych dodatkowych zobowiązań czy żenujących zapewnień⁶². Jednak zgoda na naukę religii w szkołach była krokiem wstecz w procesie laicyzacji społeczeństwa. Stąd ten zamysł miał krótki żywot. Wraz z powrotem religii czuło się pewne odprężenie. Jak po latach wspomina jeden z ostrołęckich

Episkopatu zasiedli w niej biskupi: Michał Klepacz i Zygmunt Choromański. Stronę rządową reprezentowali natomiast: minister Jerzy Sztachelski, dyrektor Urzędu do Spraw Wyznań jako przewodniczący oraz członek Biura Politycznego, Jerzy Morawski, zastąpiony później przez wicemarszałka Sejmu, Zenona Kliszko. - K. S. Gruczyński, Komisja Mieszana i Wspólna w stosunkach PRL- Kościół (1946-1968), „Przegląd Powszechny”, 1993, nr 10, s. 35-36. Zob. także J. Doppke, op. cit., s. 43; Pierwsze posiedzenie Komisji Wspólnej odbyło się dnia 8 listopada 1956 roku. - S. Bobowski, op. cit., s. 29; P. Kądziela, op. cit., s. 52.

⁵⁸ P. Raina, op. cit., s. 575-576; H. Dominiczak, op. cit., s. 146.

⁵⁹ *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, oprac. H. Konopka, Białystok 1998, s. 151.

⁶⁰ Ibidem, s. 152.

⁶¹ Kościół katolicki w Polsce, op. cit., s. 19; P. Kądziela, op. cit., s. 53; J. Doppke, op. cit., s. 43; Z. Pawłowicz, op. cit., s. 180; K. S. Gruczyński, op. cit., s. 36.

⁶² A. Rotta, *Tworzenie kościołów narodowych w państwach komunistycznych*, „Chrześcijaństwo w Świecie”, 1994, nr 1, s. 72.

nauczycieli; „w obiektach oświatowych głosić mogli Słowo Boże księ-
 ża i katecheci. Rodzice zawieszali w salach lekcyjnych krzyże- symbol
 Męki Pańskiej i odkupienia człowieka. Nieraz bywało tak, że na miejsce
 zdjętych przez SB krzyży, rodzice zawieszali nowe”⁶³. Również Prymas
 w liście do wiernych z 8 grudnia 1956 roku w sprawie powrotu nauki religii
 do szkół podkreślił, że oto *nauka religii wraca w progi szkół. Zgodnie z
 powziętym postanowieniem zapewnia się dobrowolną swobodę i gwa-
 rantuje dobrowolność pobierania nauki religii w szkołach podstawowych
 i średnich dla dzieci i młodzieży, których rodzice wyrażą takie życzenie
 (...) Władze szkolne obowiązane są umożliwić pobieranie nauki religii
 poprzez odpowiedni rozkład zajęć szkolnych. Władze szkolne i kościelne
 uzgadniać będą powoływanych nauczycieli religii (...) Dzieciom i mło-
 dzieży zapewnia się swobodny udział w praktykach religijnych, a zwtasz-
 cza 3 dni wolne w ciągu roku od nauki, na rekolekcje (...) W nowych wa-
 runkach już tylko od naszej gorliwości zależy, jaki procent szkół posiadać
 będzie naukę religii*⁶⁴. Jak będą wykorzystywane nowe możliwości-
 konkluduje Prymas- *zależy to od Was! Rodzice, Działwo i Młodzieży Szkolna
 (...) Ufamy, że już nie powtórzą się te tak bolesne rozdarcia i upokorze-
 nia, przez które przeszliśmy*⁶⁵. Podobnej treści oświadczenie do probosz-
 czów diecezji łomżyńskiej skierował biskup Falkowski⁶⁶. Natomiast list
 pasterski Prymasa polecił odczytać w najbliższą niedzielę⁶⁷. Wraz z ko-
 munikatem Komisji Wspólnej ukazało się także zarządzenie Ministra

⁶³ S. Śniadała, *Z dziejów Kościoła i parafii Rzekuń. Zarys historyczny*, Rzekuń 1998, s. 205 [maszynopis w zbiorach autorki]

⁶⁴ AAN, Episkopat Polski (dalej: EP), List Prymasa Wyszyńskiego z 8 XII 1956 r. w sprawie powrotu nauki religii do szkół, s. 1; ADŁ, KEP 1950-1960, List Prymasa Wyszyńskiego z dnia 8 XII 1956 r. w sprawie powrotu nauki religii do szkół (akta nieuporządkowane).

⁶⁵ ADŁ, Referat szkolny po wojnie. Zagadnienia nauki religii (dalej: Referat szkolny), List Prymasa Wyszyńskiego z 8 XII 1956 r. w sprawie powrotu religii do szkół (akta nieuporządkowane).

⁶⁶ Ibidem, KEP 1950-1960, List biskupa łomżyńskiego, Czesława Falkowskiego do księży proboszczów diecezji łomżyńskiej z dnia 17 XII 1956 r. (akta nieuporządkowane).

⁶⁷ W. Jemielity, *Punkty katechetyczne w diecezji łomżyńskiej po 1945 r.*, „Prawo Kanoniczne”, 2004, t. 47, nr 3-4, s. 161.

Oświaty regulujące sprawę nauczania religii w szkołach⁶⁸. Oprócz tych zagadnień, jakie poruszył w liście Prymas pojawił się także krzywdzący zapis mówiący, że „nauczycielem religii nie może być nauczyciel przedmiotów świeckich”⁶⁹. Ten dekret uzupełniał Okólnik, wydany dnia 11 grudnia 1956 roku w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 grudnia 1956 roku o nauczaniu religii. W tymże czytamy: *w celu zapewnienia warunków pełnej wolności dla uczącej się młodzieży zezwala się na prowadzenie szkół bez nauki religii, jeśli większość rodziców uczniów w tych szkołach nie wyrazi życzenia pobierania nauki religii przez ich dzieci i jeśli istnieją warunki przeniesienia uczniów, których rodzice wyrażają życzenie, by dzieci ich uczyły się religii, do szkół z nauką religii znajdujące się w pobliżu*⁷⁰. W tym samym czasie, tj. dnia 7 grudnia 1956 roku władza wydała jeszcze jedno kontrowersyjne zarządzenie. Tym razem w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych. Zgodnie z nowym dokumentem nauczyciele religii nie mogli uczestniczyć w posiedzeniach rad pedagogicznych⁷¹. Taki zapis praktycznie eliminował ich z posiedzeń organów szkoły, pozbawiał realnego wpływu na jej życie, a tym samym na wychowanie młodzieży. Od tej pory stanowić mieli jedynie margines rzeczywistości szkolnej. W ciągu krótkiego okresu władza wydała jesz-

⁶⁸ 17 lat nauczania religii, op. cit., s. 153-155.

⁶⁹ ADŁ, Referat szkolny, Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 XII 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach (akta nieuporządkowane); AIPN, sygn. 01283/342, Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 XII 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach, s. 63. Zakaz nauczania religii przez nauczycieli przedmiotów świeckich był bardzo krzywdzący, szczególnie dotyczyło to terenów wiejskich, gdzie niektórzy nauczyciele przedmiotów obowiązkowych nie mieli pełnego etatu z uwagi na zbyt małą liczbę oddziałów. Powyższe zarządzenie w praktyce uniemożliwiało im dopełnianie etatu.

⁷⁰ ADŁ, Referat szkolny, Okólnik Nr 32 z dnia 11 XII 1956 r. w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 XII 1956 r. o nauczaniu religii (akta nieuporządkowane); AIPN, sygn. 01283/342, Okólnik Nr 32 z 11 XII 1956 r. w sprawie wykonania Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 XII 1956 r. Nr GM1-3269/56 o nauczaniu religii w szkołach, s. 63.

⁷¹ P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-59*, t. 1: lata 1945-59, Poznań 1994, s. 573; *17 lat nauczania religii*, op. cit., s. 151; Zob. także AIPN, sygn. 01283/342, Zarządzenie Ministra Oświaty z 7 XII 1956 r. w sprawie udziału nauczycieli przedmiotów nadobowiązkowych w posiedzeniach rad pedagogicznych, s. 63.

cze kilka innych aktów prawnych regulujących formalnie wzajemne relacje. Najważniejszym z nich był jednak dekret Rady Państwa z 31 grudnia 1956 r. o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych⁷². Podczas, gdy dotychczas tworzenie i znoszenie stanowisk kościelnych wymagało „uprzedniej zgody właściwych organów państwowych”⁷³ obecnie dekret wymagał jedynie „uprzedniego porozumienia się”⁷⁴. Także poprzednia zgoda na objęcie duchownego stanowiska kościelnego została zamieniona obecnie na uprzednie „upewnienie się, że nie zachodzą uzasadnione zastrzeżenia”⁷⁵. Niemniej jednak- niezgłoszenie zastrzeżenia w ciągu określonego czasu (od 30 do 3 miesięcy w zależności od stanowiska) uważa się za wyrażenie zgody⁷⁶. Zatem więc nowy dekret był mniej restrykcyjny od poprzedniego. Duchowni podobnie jak wcześniej zmuszeni zostali do złożenia ślubowania⁷⁷. Warto również zaznaczyć, że obecny dekret nie precyzował kto będzie decydował o usunięciu duchownego z zajmowanego stanowiska, domyślnie pozostawiając tę kwestię w kompetencjach władz kościelnych⁷⁸. Stolica Apostolska nie zaakceptowała dekretu. Ich zdaniem bowiem wkraczał w sferę prawną objętą konkordatem⁷⁹. Niebawem również rząd opracował tezy dotyczące jego realizacji. Wynikało z nich, że każdy pozytywny wniosek o utworzenie parafii po-

⁷² A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce...*, s. 46; *Centrum władzy w Polsce 1948-1970*, pod red. A. Paczkowskiego, Warszawa 2003, s. 206; J. Eisler, R. Kupiecki, op. cit., s. 46.

⁷³ P. Raina, op. cit., s. 392.

⁷⁴ *Kościół katolicki w Polsce 1954-1957*, op. cit., s. 20; Z. Pawłowicz, op. cit., s. 181.

⁷⁵ P. Raina, op. cit., s. 578.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ A. Dudek, R. Gryz, op. cit., s. 112; Por. J. Krukowski, *Represyjność prawa polskiego w zastosowaniu do Kościoła katolickiego w latach 1944-1956*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1999, t. IX, z. 2, s. 20.

⁷⁸ A. Nowicz, op. cit., s. 57. Zauważyć warto, że kiedy Rada Ministrów w 1945 roku zrywała konkordat uznawała wówczas, że jest on niemożliwy do spełnienia i realizacji. Teraz po 11 latach, kiedy w nowym dekreście pojawiły się analogiczne zapisy, nagle okazały się realne, a co więcej- możliwe do realizacji. Tak więc, to co kiedyś było wykluczone teraz stało się wykonalne. Reasumując, rząd ponownie wrócił do poprzednich uzgodnień państwowo-kościelnych.

⁷⁹ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944- 1989)*, Warszawa 2003, s. 169.

winien uzyskać uprzednio akceptację miejscowych władz państwowych i aprobatę UdSW. Jeśli jej nie otrzyma, władze powinny wydać decyzję odmowną. Negatywne decyzje Wydziału należy w większym stopniu niż to było do tej pory uzasadniać względami społeczno-ekonomicznymi, stwierdzając jednocześnie, że projektowana parafia obciążałaby ludność dodatkowymi kosztami związanymi z jej utworzeniem⁸⁰. Władza zastrzegła równocześnie, że decyzji odmownych pod żadnym pozorem nie można uzasadniać względami religijnymi⁸¹. To bowiem podważałoby wolność sumienia i wyznania, którą gwarantuje państwo. Poza tym władza zastrzegła sobie prawo nie wyrażania zgody na obsadzanie stanowisk kościelnych przez księży „nielojalnych” wobec państwa, a zwłaszcza tych, którzy nie respektują przepisów państwowych dotyczących prowadzenia punktów katechetycznych oraz ksiąg inwentarzowych⁸². Tak sformułowane tezy pokazały, że ustępstwa ze strony władz miały raczej charakter ustępstw taktycznych w długofalowym procesie ateizacji państwa.

Podsumowanie

„Miodowe miesiące”, które nastąpiły w wyniku „odwilży” nie trwały długo. Już rok później władze całą swoją uwagę skupiły przede wszystkim na Kościele rzymskokatolickim, natomiast pozostałe wyznania były jedynie ściśle nadzorowane⁸³. Zresztą zmieniały się ekipy partyjno-rządowe, a wraz z nimi sposoby walki z Kościołem. Jej formy były bardziej zakamuflowane i jednocześnie o wiele bardziej wyrafinowane. Zatem „odwilż” popaździernikowa, a wraz z nią nadzieje na poprawę stosunków z państwem, okazały się złudne.

⁸⁰ AAN, UdSW, sygn. 125/137, Tezy dotyczące realizacji dekretu z dnia 31 XII 1956 r., o organizowaniu i obsadzaniu stanowisk kościelnych, s. 466.

⁸¹ Ibidem, s. 467.

⁸² Ibidem, s. 468.

⁸³ *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, pod red. A. Dziuroka, Warszawa 2004, s. 44.

ŹRÓDŁA

I. Źródła archiwalne

1. Archiwum Diecezjalne w Łomży.
 - Akta parafii Troszyn,
 - Konferencje Episkopatu Polski 1950-1960,
 - Referat szkolny po wojnie. Zagadnienia nauki religii.
2. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.
 - Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego.
 - Ministerstwo Spraw Wewnętrznych I i II, Gabinet Ministra.
3. Archiwum Akt Nowych w Warszawie.
 - Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.
 - Episkopat Polski.
 - Urząd do Spraw Wyznań.
4. Archiwum Państwowe Miasta Stołecznego Warszawy, Oddział w Otwocku.
 - Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Ostrołęce.
 - Warszawski Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej.

II. Opracowania

1. Anusz A i A., *Samotni wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Warszawa 1994.
2. *Biskupi diecezji łomżyńskiej. Działalność społeczna, polityczna, religijna*, pod red. T. Kowalewskiego i J. Łupińskiego, Łomża 2005.
3. *Centrum władzy w Polsce 1948-1970*, pod red. A. Paczkowskiego, Warszawa 2003.
4. Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944-1990*, Warszawa 2000.
5. Doppke J., *Katechizacja w Polsce 1945-1990*, Pelplin 1998.
6. Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995.
7. Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce (1945-1989)*, Kraków 2006.
8. Eisler J., Kupiecki R., *Na zakręcie historii – rok 1956*, Warszawa 1992.
9. Gruczyński K, S., *Komisja Mieszana i Wspólna w stosunkach PRL- Kościół (1946-1968)*, „Przegląd Powszechny”, 1993, nr 10.

10. Kądziała P., *Kościół a Państwo w Polsce 1945-1965*, Wrocław 1990.
11. Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej. Sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944-1961)*, Białystok 1997.
12. *Kościół katolicki w Polsce 1954-1957, fakty i dokumenty*, oprac. A. Wasung, Fryburg 1958.
13. Jemielity W., *Punkty katechetyczne w diecezji łomżyńskiej po 1945 r.*, „Prawo Kanoniczne”, 2004, t. 47, nr 3-4
14. *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945-1989*, pod red. A. Dziuroka, Warszawa 2004.
15. Nowak J. R., *Walka z Kościołem wczoraj i dziś*, Szczecinek 1999.
16. Nowicz A., *Stosunki Kościół- Państwo w Polsce 1944-1956 (szkice zagadnieniowe)*, Poznań 1984.
17. Pawłowicz Z., *Kościół i państwo w PRL 1944-1989*, Gdańsk 2004.
18. Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945-59*, t. 1: lata 1945-59, Poznań 1994.
19. *Represje wobec duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944-1989*, pod red. A. Grześkowiak, Lublin 2004.
20. Rotta A., *Tworzenie kościołów narodowych w państwach komunistycznych*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1994, nr 1.
21. *Stosunki między władzą państwową a Kościołem katolickim w Polsce powojennej (1944-1989)*, pod red. W. Ważniewskiego, Siedlce 1997.
22. Sychowicz K., *„Ziemia Łomżyńska” i jej mieszkańcy w latach 1944-1956*, Łomża 2005.
23. *17 lat nauczania religii w Polsce Ludowej. Wybór dokumentów*, oprac. H. Konopka, Białystok 1998.
24. Śniadała S., *Z dziejów Kościoła i parafii Rzekuń. Zarys historyczny*, Rzekuń 1998.
25. Wszyński S., *Zapiski więzienne*, Bydgoszcz 1990.
26. Zbudniewek J., *Prawodawstwo i praktyka władz centralnych i terenowych PRL w zakresie kultu religijnego*, „Chrześcijanin w Świecie”, 1994, nr 1.
27. Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944- 1989)*, Warszawa 2003.
28. Żaryn J., *Kościół w Polsce w latach przelomu (1953-1958)*, Warszawa 2000.
29. Żaryn J., *Kościół w PRL*, Warszawa 2004.

SUMMARY

The year 1956 is commonly known as a time of “liberalizing thaw”. The death of Joseph Stalin and Bolesław Bierut and delivering a secret paper by Nikita Khrushchev enhanced a struggle for freedom in the country and forced the party to make concessions. Liberalizing of political life in Poland, in its earlier period, did not include the Church. Faction fights in Polish United Worker’s Party caused that the problem of mutual relations went out of focus. The second half of 1956 was the moment which brought a noticeable revival in its activities. It was closely related to social and political changes in Poland and especially to the upheavals in Poznań. The latest ones were followed by changes in the leadership of the party and the government. A moderation of pressure on the Church was brought upon by nominating Władysław Gomułka the first secretary on the Third Polish United Worker’s Party Congress. The first step made by the new rule was to release Cardinal Stefan Wyszyński, who was able to calm down the political scene. Making use of the situation the hierarchy demanded that the authorities restore the Church rights and that they redress the wrong. Soon, another treaty with the Episcopate was signed. As a result the controversial decree of appointing Church posts of February 1953 was taken back. The party agreed to put Religious Education back on school curriculum, decided on the priestly care in hospitals and prisons and finally released the imprisoned bishops. In return, the Primate, helped to smoothen political mood and supported changes on political scene.

Unfortunately the “October thaw” did not last long because the Gomułka workers started to violate the treaty with the Episcopacy. Therefore, a real chance of long-lasting peace between the Church and the state appeared to be impossible.